

PAGALBOS MOTYVACIJA: ALTRUISTINIO ELGESIO PRIELAIDOS

A. Suslavičius

Nors ir pamažu, bet atgyja tūkstantmečiais puoselėtos, o pirmojoje pasaulyje socialistinėje valstybėje išguitos tokios bendražmogiškosios vertybės kaip gėris, parama, pagalba, gailėstis ir kt. Apie jas iš viso nebuvo kalbama, tokių žodžių nepamatysi mokytojo auklėjamojo darbo plane, nes yra tariamai svarbesnių dalykų, pavyzdžiui, ateistinis, internacionalinis ir panašaus „sukirpimo“ auklėjimai. Bet štai turime „Caritas“ organizaciją, vis dažniau kalbama apie skurstančius, reikalingus pagalbos žmones.

Kas lemia žmogaus motyvaciją padėti kitam žmogui? Ypač tada, kai tas prieštarauja savisauogos jausmui. Kodėl tokios skirtingos individualios tendencijos, kai prireikia pagalbos kitam? Psichologijoje altruistinis elgesys yra įvairiai aiškinamas. Kaip ir aiškinant daugelį kitų psichologinių reiškinių, pastebimi biologiniai ir socialiniai šio aiškinimo aspektai.

Civilizacijos eigoje susiformavo socialinio elgesio norma, reikalaujanti padėti kitam žmogui. Jokia socialinė norma negali egzistuoti be sankcijų sistemos. Už pagalbą žmogus yra skatinamas, už pagalbos nesuteikimą – baudžiamas. Sankcijų diapazonas gali būti labai platus. Tokios socialinės normos yra interiorizuojamos ir virsta pasididžiavimu, gėda ar kalte. Galima pastebėti, kad socialinės sankcijos yra nevienodos

fizinės ir dvasinės krizės atvejais. Ir oficialios socialinio skatinimo formos yra susijusios su fiziniiais, o ne dvasiniais įvykiais, pavyzdžiui, medalis už skęstančiųjų gelbėjimą. Apdovanojimų už „skęstančiųjų dvasiškai“ gelbėjimą tiesiog nėra. Žinoma, tai – spekuliatyvūs sprendimai, kuriuos reikėtų patikrinti empiriškai.

Socialinės normos – tai sociokultūrinis pagalbos pagrindas. Vykstant socializacijai, žmogus jas suvokia ir atitinkamai reguliuoja savąjį elgesį. Taip bent jau idealiai turėtų būti. Vaikas, pavyzdžiui, yra baramas, kad nepadėjo kitam. Svarbus yra vadinamojo socialinio modelio vaidmuo. Jis gali būti netgi rekomenduojamas. Pavyzdžiui, rodomi filmai apie donorystę. Tarybinė tikrovė ir čia neapsiėjo be iškraipymų. Atsitikus šalyje kokiam nors nelaimei, masinės informacijos priemonės ne tiek dėmesio skiria nelaimės priežastims išaiškinti, kiek tarybinių žmonių „didvyriškumo“, „internacionalinės pareigos vykdymo“ reklamai. Tai visiškai prieštarauja krikščionybės skelbiamoms vertybėms. Štai ką apie tai rašo Naujasis Testamentas: „Venkite daryti savo geruosius darbus žmonių akyse, kad būtumėte jų matomi, kitaip negausite užmokesčio iš savo Tėvo danguje. Todėl, dalydamas išmalda, netrimituok sinagose ir gatvėse, kaip kad daro veidmainiai, kad būtų žmonių giriami“ [10].

Ilgainiui pagalba kitam gali tapti vertybe, jau nebeprisklausančia nuo išorinio skatinimo. Socialinių normų įtaką altruistiniam elgesiui savo darbas akivaizdžiai įrodė S. Milgram'as (1981). Jo eksperimentuose buvo imituojamos kritinės situacijos, kai reikėjo pagalbos, sudarant 3 tiriamųjų atpažinimo sąlygas. Pirmoje sąlygoje tiriamieji nebuvo maskuojami ir juos buvo galima lengvai atpažinti. Antrojo ir trečiojo eksperimento sąlygomis tiriamieji dėvėjo specialius gobtuvus, trukdančius arba visai neleidžiančius atpažinti. Toks asmenybės maskavimas sukūrė savotišką anonimiškumą

ir, kaip spėjo S. Milgram'as, turėjo mažinti altruistines tendencijas. Tą ir įrodė jo eksperimentai: „anoniminiai“ tiriamieji buvo mažiausiai linkę padėti kritiškais atvejais [6].

Sociobiologijos atstovas E. Wilson'as (1971) teigia, kad tarp gyvūnų vyksta ne tik kova už būvį, bet ir jie padeda vieni kitiems, įspėja apie pavojų, pasiaukoja. Kuo paaiškinamos tokios priešpriešinės tendencijos? E. Wilson'o teigimu, bet kokia genetiškai determinuota savybė, turinti didelę išliekamąją vertę, perduodama kitoms kartoms. Individas su šia savybe turi ir didesnę tikimybę išlikti kaip individas, nes yra didesnė tikimybė, kad jis turės palikuonių, kurių kiekvienas, savo ruožtu, turės šią savybę ir t. t. Galiausiai individų, išsiskiriančių tam tikra savybe, gausės ir jie ims dominuoti. Ką tai turi bendra su altruistiniu elgesiu? E. Wilson'as aiškina, kad gyvūno altruistinis elgesys turi daug išliekamosios vertės individo genams, bet nebūtinai jam pačiam [6].

Remdamiesi savaisiais principais, sociobiologai savaip aiškina atskirus socialinius reiškinius. Žinomas, pavyzdžiui, jų tvirtinimas, kad tėvai yra mažiau prisirišę prie vaikų negu motinos, nes teoriškai jie gali vaikų turėti daugiau, vadinasi perduoti genus didesniai žmonių skaičiui. Bet apskritai sociologijos principų taikymas žmogaus elgesiui yra ginčytinas. Vieną optimistinę išvadą vis dėlto galima padaryti: agresija turi savo priešpriešą - altruistines tendencijas.

Sociobiologijos kritika yra tradicinė. Ji remiasi tvirtinimu, kad socialiniai faktoriai žmogaus elgesyje yra kur kas svarbesni negu biologiniai. Žmogaus elgesys aiškinamas ne genetikos, bet civilizacijos, kultūros, socialinių normų dėsniais.

Situacijos ypatumai ir motyvacija padėti. Dauguma stebimų kritinių situacijų stebėtojiui nėra visai aiškios, jis jas suvokia kaip dviprasmiškas. Triukšmingas ginčas gatvėje naktį gali reikšti

smurtą arba normalų sutuoktinių pokalbį. Svirdu-liuoti žmogus gali dėl priepuolių arba būdamas girtas. Tokių situacijų vertinimas vyksta dvipras-miškumo mažinimo kryptimi. Tik tada sprendžiama apie situacijos kritiškumą ir reikalingumą įsikišti.

Tokie sprendimai priimami informacijos defici-to sąlygomis. Todėl stebėtojas ieško galimos pa-pildomos informacijos, lygina stebimą įvykį su anksčiau matytais ar patirtais. Ši papildoma infor-macija yra kitų žmonių daromų veiksmų suvoki-mas. Kitų žmonių neveiklumas gali paveikti atski-ro žmogaus situacijos įvertinimą ir slopinti jo in-tervenciją į situaciją. Kitų kritinės situacijos stē-bėtojų veiksmų suvokimas daro įtaką savųjų veiks-mų, o kartu ir savęs vertinimui. Matydamas, kad kiti žmonės nieko nedaro, žmogus gali bijoti at-rodyti juokingas, bailys, panikuojantis. Toks gali-mo socialinio nepritarimo suvokimas slopina įsiki-šimą.

Kritinę situacija gali kelti asmenybei motyvaci-nį artėjimo - vengimo - konfliktą. Situacijos ambi-valentiškumo sumažinimas kartu reiškia ir motyva-cinio konfliktų sprendimą. Vienas tokio konflikto sprendimo būdų yra pačios situacijos vengimas, stengimasis nematyti, negalvoti apie ją. Faktiškai motyvo konfliktas yra saugos poreikio ir altruisti-nių normų konfliktas. Situacija žmogui gali būti ir fiziškai, ir sociališkai nesaugi. Galima, pavyzdžiui, nesutikti su kieno nors neetišku poelgiu, bet ir nerodyti jokių protesto formų dėl numanomų sank-cijų. Ištikus dešimtmečius sovietinės šalies žmo-nės reikšdavo savo nepritarimą arba saugioje aplinkoje, „savame rate“, arba maskuotomis formomis, pavyzdžiui, humoristiškai. Pagalbos motyvacija priklauso ir nuo galimybių, reikalingų pagalbai, turėjimo (fizinės jėgos, specialių sugebėjimų ir t. t.). Pagalbos priemonių turėjimas didina subjektyvų aplinkos kontrolės jausmą, pasitikėjimą savimi. Žmogus gali subjektyviai padidinti ar sumažinti savąją pagalbos suteikimo kompetenciją. Motyvo

konflikto sprendimui gali būti naudingas aiškinimasis, kad jo galimybės padėti yra ribotos.

Motyvacija padėti kritiniu atveju priklauso ir nuo stebėtojų skaičiaus. Tą akivaizdžiai savo darbais patvirtino B. Latané (1970). Per vieną jo eksperimentą į patalpą, kurioje buvo, priklausomai nuo eksperimento sąlygų, vienas arba trys tiriamieji, buvo leidžiami dūmai, galintys būti gaisro signalu. Tiriamiesiems būnant po vieną, šie po tam tikrų abejonių susiieškodavo kokį nors žmogų ir pranešdavo jam apie galimą gaisrą. Laiko tarpas tarp dūmų pastebėjimo ir atitinkamo sureagavimo vieno žmogaus eksperimento sąlygomis apytikriai truko 2 minutes. Kai buvo grupė tiriamųjų, tiksliai vienas žmogus pranešė apie dūmus ketvirtąją minutę po to, kai jis juos pastebėjo. Iš visų 24 grupinio eksperimento dalyvių apie dūmų pasirodymą patalpoje pranešė tik 3 žmonės per visą eksperimentą. B. Latané šį grupės sąlygotą neveiklumą pavadino atsakomybės difuzija. Jo aiškinimu, jeigu kritinę situaciją stebi tik vienas žmogus, šiam ir tenka visa atsakomybė už pagalbą suteikimą. Kuo daugiau žmonių stebi kritinę situaciją, tuo daugiau ir „pasidalija“ atsakomybę. Galiausiai atsakomybė lyg ir išstipsta, sumažėja [1].

Kai kurie mokslininkai (H. Takooshian et al., 1976; L. Solomon et al., 1987 [8]) tyrė urbanizacijos įtaką apsisprendimui padėti. Tyrimai buvo taip suplanuoti, kad pagalbos buvo prašoma arba miesto centre, arba priemiestyje, t. y. biznio ar gyvenamuosiuose kvartaluose. Buvo įrodyta neišvengiamą urbanizacijos įtaką: pagalba būdavo dažniau suteikiama priemiesčiuose, gyvenamuosiuose, o ne biznio kvartaluose. S. Milgram'as (1982) šių tyrimų rezultatus aiškina taip: urbanizuotas žmogus yra perkrautas informacija ir todėl priverstas atsisakyti kas svarbiausia. Tokia subjektyvi informacijos atranka vyksta pagal mažėjančią svarbą asmenybei, t. y. kai kurią informaciją žmogus gali pri-

inti kaip svarbesnę sau, o kitą - kaip ne taip svarbią. S. Milgram'o nuomone, perkrautas informacija urbanizuotas žmogus informaciją apie kritinę situaciją ir įsikišimo reikalingumą linkęs suvokti kaip ne tokią svarbią, lyginant su kitais žmogaus rūpesčiais. Ir atvirkščiai, mažėjant informacijai, kaip kad būna retai gyvenamose vietovėse, didėja tikimybė, kad bus sureaguota į kritinę situaciją [8, 9].

Asmenybės faktorių įtaka pagalbos motyvacijai. Socialinės normos, reikalaujančios padėti žmogui kritinėje situacijoje, yra išorinio poveikio pasireiškimas. Be abejo, žmogus gali turėti ir vidinių paskatų, palankiai veikiančių pagalbos motyvaciją. Viena tokių paskatų yra socialinio pritarimo poreikis. Jo skatinamas žmogus atlieka veiksmus, sukeliančius socialinį pastiprinimą arba pritarimą. Socialinio pritarimo priešingybė - atmetimas, įsikišti į kritinę situaciją, padėti galime ir dėl atmetimo, nepritarimo baimės.

Nesuteikimas pagalbos yra neigiama informacija apie save, iššūkis savajai vertei. Atsiranda tipiška disonanso situacija. Disonansiški yra tokie informaciniai vienetai: „Aš esu padorus, save gerbiantis žmogus“, „Aš nepadėjau kitam nelaimėje“. Disonanso sprendimas prilygsta gynoboms. Jos gali būti įvairios. Paminėsime keletą svarbiausių: 1. Situacijos dviprasmiškumo panaikinimas vienprasmiškumo link taip, kad nesikišimas subjektyviai tampa pateisinamas, o kartu ir nežeminantis savęs; 2. Subjektyvus neigiamų kritinės situacijos pasekmių neigimas; 3. Galimybės kontroliuoti, pakeisti situaciją, o kartu ir atsakomybės už pasekmes subjektyvūs neigimai; 4. Socialinės normos, reikalaujančios įsikišimo, subjektyvus pakeitimas. Pavyzdžiui, galima samprotauti, kad nukentėję asmenys to ir nusipelnė, nes elgėsi netinkamai, vadinasi, jiems ir padėti nereikia.

Motyvacija padėti priklauso ir nuo santykio

su žmogumi, jo suvokimo, kad priklauso savajai ar svetimai grupei. L. Berkowitz'as (1970), rašydamas apie pagalbos motyvacijos asmenybės faktorius, kritikuoja savęs aktualizavimo teoriją. Jo nuomone, daugybė autorių nuo J. Rousseau iki C. Rogers'o ir A. Maslow'o propagavo dėmesio sau („self preoccupation“) doktriną. Toks savęs aktualizavimo siekimas, savųjų interesų vykdymas, Berkowitz'o nuomone, didina dėmesingumą sau, mažina jį kitiems, slopina altruizmą. Esant tokiam egocentrizmui, veikia daugybė veiksmų, mažinančių altruistinio elgesio tikimybę: mintys ir būgštavimai dėl savo vertės, pasisekimo svajonės, nesėkmės baimė gali tiek užimti žmogaus sąmonę, kad joje jau nebelieka vietos apie pagalbą kitam. Be to, egocentrizmas, L. Berkowitz'o nuomone, mažina empatiją [1].

Pagalbos objektas. Kritinės situacijos diapazonas yra gana platus. Daugeliu kraštutinių atvejų nesvarstoma, ar žmogus nusipelnė pagalbos, ar ne, nesigilinama, kiek pats žmogus savo elgesiu sukūrė kritišką situaciją. Bet daugeliu kitų atvejų toks svarstymas vyksta ir jis nulemia pagalbos kryptingumą. Dažniausiai padedama tiems, kurie labiau to nusipelnė. Daugiau pagalbos teikiama luošiams, su defektu žmonėms, o ne priešingai. Svarbios yra pagalbos reikalingos būklės priežasčių atribucijos. Invalidu, pavyzdžiui, žmogus gali tapti dėl girtavimo, venerinės ligos, AIDS. Ar kils noras padėti tokių ar panašių priežasčių sukeltai negaliai, priklauso jau nuo žmogaus vertybinių orientacijų. Įtakos pagalbos motyvacijai turi ir su situacijos stebėjimu susijusios emocijos, kurios gali būti kontrastingos, pavyzdžiui, gailestis arba pasibjaurėjimas. Įsivaizduokime, kokias emocijas mums gali sukelti kapeikų prašantis besipagiriojantis girtuoklis. Įtakos pagalbos motyvacijai turi ir įvykio, būklės priežasčių priskyrimas subjektui (vidinė atribucija) ar aplinkybėms (išorinė atribucija). Jeigu įvykio prie-

žastis priskiriama subjektui, kartu daroma prielaida, kad jis šią priežastį galėjo kontroliuoti. Vadinasi, manoma, kad žmogus įvykio galėjo išvengti. Tai mažina pagalbos motyvaciją. Įvykio priežasties priskyrimas prie aplinkybių sukelia priešingas pasekmes. Įvykio priežasties atribucija yra tik dalis bendro vertinimo proceso. Žmogus gali būti laikomas atsakingas (ar neatsakingas) ne vien tik už tai, kiek jis susijęs su kritinės situacijos priežastimi, bet ir už tai, kiek sutelkia pastangų susidariusiai problemai spręsti, kiek savo elgesiu pablogina ar pagerina padėtį. Kaip ir kitais atvejais, atribucijos ir čia gali būti vidinės ar išorinės, asmenybės kontroliuojamos ar nekontroliuojamos. Pavyzdžiui, žmogaus būklė gali negerėti todėl, kad jis ir toliau neatsisako žalingų įpročių, kad nesistengia būklės gerinti (vidinė atribucija) ar kad neturi tam galimybių (išorinė atribucija). Visa tai skirtingai veikia pagalbos motyvaciją.

Socialinės normos įpareigoja pagalbą gaunanti asmenį būti dėkingą. Tokios yra socialinės ekspektacijos. Be to, dėkingumas nepriklauso nuo pagalbos dydžio ar kokybės. Tikimasi, kad žmogus, kuriam padedama, tų dalykų neturi svarstyti. Kartu tai gali reikšti laisvės, savarankiškumo apribojimą, savo ruožtu, verčia žmogų pasijausti mažiau kompetentingu. Šie dalykai paaštrėja, jei pagalba suteikiama su tam tikromis išlygomis. Pavyzdžiui, valstybė gauna paskolą kartu su įpareigojimais atlikti tam tikrus ekonominius, ar politinius pakitimus šalyje. Taip sukuriamas santykių nelygiateisiškumas. Taigi pagalba įpareigoja. Tad nenuostabu, kad dažnai žmogus jos vengia, ypač tuomet, kai pagalba yra iššūkis jo kompetencijai. Jau mažas vaikas sako: „Aš pats apsirengsiu, apsiausiu batukus“. Deja, tėvai dėl įvairių priežasčių daug ką stengiasi padaryti už vaiką, tuo mažindami jo savarankiškumą.

Pagalba gali būti nekompetencijos, sumažėjusio

savęs vertinimo simbolis. Žmogus gali ir vengti pagalbos. Yra žinoma, pavyzdžiui, kad kartais bedarbiai vengia registruotis, o kartu ir imti bedarbio pašalpą, nes tai reiškia pralaimėjimą, menką kompetenciją. Svarbu, kokios atribucijos daromos: vidinės ar išorinės. Jeigu pagalba tenka prašyti dėl vidinių priežasčių, noras atsisakyti jos dides, jeigu dėl išorinių (vadinasi, nekontroliuojamų), – priešingai. Šie pagalbos gavimo ypatumai skatina ieškoti tokių pagalbos formų, kurios nekelia grėsmės savajai vertei. To pavyzdys gali būti anoniminės alkoholikų grupės.

Pagalba kitam, artimo meilė yra svarbiausia žmonijos vertybė. Praėjusi daugelio šimtmečių išbandymus, ji įgauna ypatingos prasmės šiais visuotinio globalinio atšilimo laikais.

LITERATŪRA

1. Altruism and Helping Behavior/Eds. J. Macaulay and L. Berkowitz. Academic Press, 1970, P. 290.

2. E v e n - c h e n M., Y i n o n Y. The door in the face technique: effects of the size of the initial request//Eds. J. of Social Psychology. 1978. Vol. 8, N 1. P. 141-143.

3. G o l d m a n M., L e w a n d o w s k i H. et al. Altruistic behavior in rural and urban, residential and business areas//Psychological Abstracts. 1983. Vol. 69, N 1.

4. H e a v e n R., B e s t e r C. Alienation and its psychological correlates//J. of Social Psychology. 1986. Vol. 126, N 5. P. 593-598.

5. M c D a v i d J., H a r a r i H. Psychology and Social Behavior. Harper, 1974. P. 417.

6. S e a r s D., F r e e d m a n J., P e p l a u L. Social Psychology. Prentice Hall Inc., 1985. P. 531.

7. S e l i g m a n M. Erlernte Hilflosigkeit. München, 1979. S. 220.
8. S o l o m o n H., S o l o m o n L. et al. Anonymity and helping//J. of Social Psychology. 1981. Vol. 113. P. 37-43.
9. S o l o m o n L., S o l o m o n H., M a i o r c a J. The effects of bystander's anonymity, situational ambiguity, and victim's status in helping//J. of Social Psychology. 1982. Vol. 117. P. 285-294.
10. Šventasis Raštas. Naujasis Testamentas. Bostonas. 1972. Mt. 6. P. 1-3.
11. W a r d D. Self-esteem and dishonest behavior revisited//J. of Social Psychology. 1986. Vol. 126, N 6. P. 709-713.

Vilniaus universitetas
Psichologijos katedra

Įteikta
1990.04.20

МОТИВАЦИЯ ПОМОЩИ: ПРЕДПОСЫЛКИ АЛЬТРУИСТИЧЕСКОГО ПОВЕДЕНИЯ

А. Суславичюс

Р е з ю м е

Обсуждаются социальные и биологические трактовки мотивации помощи, динамика принятия решения личностью об оказании помощи в зависимости от условий ситуации и других факторов. Ценностные ориентации, конфликт мотивов, вызов самооценке являются ключевыми понятиями статьи. Также обсуждаются механизмы принятия помощи, личностные особенности принятия помощи.

HELP MOTIVATION: PRECONDITIONS FOR ALTRUISTIC BEHAVIOUR

A. Suslavičius

S u m m a r y

Social and biological treatments of help motivation, the decision-making dynamics of helping processes of personality due to situation conditions and to other factors are discussed. The key notions of the article are victim motive conflict, challenge to self-esteem. Mechanisms of receiving help and personality characteristics of help receiving are also being discussed.